

Cumhuriyet İlahiyat Dergisi - Cumhuriyet Theology Journal

ISSN: 2528-9861 e-ISSN: 2528-987X

June/ Haziran 2021, 25 (1): 93 - 113

Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın Meşietine Bağlama Sorunsalı

The Problem of Connecting Polytheism to Allah's Wish as the Reason for Denial of the Polytheists in Tafsîrs

Muhammed Ersöz

Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Associate Professor, Selçuk University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsîr
Konya, Turkey

[muhammed.ersoz@selcuk.edu.tr](mailto:m Muhammed.ersoz@selcuk.edu.tr) orcid.org/0000-0002-7693-7428

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 6 January / Ocak 2021

Accepted / Kabul Tarihi: 12 June / Haziran 2021

Published / Yayın Tarihi: 15 June / Haziran 2021

Pub Date Season / Yayın Sezonu: June / Haziran

Volume / Cilt: 25 **Issue / Sayı:** 1 **Pages / Sayfa:** 93-113

Cite as / Atıf: Ersöz, Muhammed. "Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın Meşietine Bağlama Sorunsalı [*The Problem of Connecting Polytheism to Allah's Wish as the Reason for Denial of the Polytheists in Tafsîrs*]". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi-Cumhuriyet Theology Journal* 25/1 (Haziran 2021): 93-113.

<https://doi.org/10.18505/cuid.854831>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright © Published by Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Sivas, 58140 Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/pub/cuid>

The Problem of Connecting Polytheism to Allah's Wish as the Reason for Denial of the Polytheists in Tafsirs

Abstract: In the Qur'ân, it is mentioned that those who disbelieve insist on not believing by putting forward various excuses. One of them is that deniers attribute polytheism to Allah's wish. When those who disbelieve are asked why they do not believe, they argue that they cannot deny unless Allah wills. On the other hand, expressions in line with the words spoken by the polytheists in the Qur'ân are also attributed to Allah. Such a paradoxical appearance between the verses requires a detailed examination of the subject. In this study, the reasons for using these expressions by the deniers and the historical contexts of the verses will be examined. In addition, we will talk about the discussion of whether the expressions that bind polytheism to the wish of God are absolutely correct, since the subject is related to the wish. Because the interpretation of the verses varies according to both views. In addition to this, whether the deniers are sincere in these words is an element that affects the interpretation. *Ahl al-Sunna* scholars argue that this proposition is absolutely correct and that the deniers say this sentence with a mocking attitude. On the other hand, *Mu'tazilî* scholars are of the opinion that the proposition is absolutely wrong and that the deniers say this word with conviction. In addition, while *Mu'tazilî* scholars think that the nature of the Allah's wish in both verses is different; *Ahl Sunna* scholars think that both are the same. Although it seems at first glance that the disbelievers attribute their denial to the legacy of Allah is an attitude that mocks them and believes that Allah is pleased with them, in reality, this is because they deny fate and turn to coercion and do not believe in prophethood and the Hereafter. Because, saying "If Allah willed, we would not associate" is based on the conviction that Allah gave consent to this belief they inherited from their ancestors and left them in accordance with their current beliefs. Devotion to ancestors is not necessarily a bad thing. However, if loyalty to ancestors is through prophethood, it leads to a true faith and ensures that faith is transferred to the next generations in a healthy way. On the other hand, if traditional practices in the name of religion turn into a practice that is against the spirit of the religion after a while, devotion to ancestors becomes an element that leads to denial. The fact that their ancestors lived a very prosperous life in the world even though they also had this belief reveals that they did not believe in the hereafter. Because, according to their opinion, if their ancestors had not been on the right path, God should have punished them in this world. Another reason why they attribute their denial to the legacy of Allah is their lack of belief in prophethood. Because, according to them, prophethood does not have an effect, nor it is necessary, for their faith, which depends only on the legacy of Allah. The most important factor that determines whether the propositions in the verses we examined are correct is the context of the sentence and the intention of the people using the proposition. In other words, the meaning and value of attributing denial to Allah's wish differs according to the addressee. Because one can mean the falsehood with a true word. The same expression used in different contexts used for this may also be false, due to the difference in context and purpose. As pointed out in verse 148 of *Surat al-An'am*, a person who has the ability and power to believe, abandon polytheism and rebellion, ignoring this opportunity and power given by Allah and implying that he is pleased with a deed that Allah is not pleased with like idolatry. "If Allah willed, we would not associate idolatry" is a false sentence and false claim that is expressed in the verse. On the other hand, as pointed out in verse 107 of the *Surat al-An'am* and verse 99 of *Surat Yunus*, our Prophet who is desperate in the current situation and who has an extreme sense of responsibility because they do not believe, consoled our Prophet that his only duty was to convey the truth to the deniers with the statement "If Allah so willed, they would not have converted to Islam" and "If Allah willed, all those on earth would have believed," indicating that he allowed them to practice idolatry as a requirement of the test and that he did not force people to believe, in order to state that he is not a guardian and that he should not force them to believe. Therefore, each different situation points to a different dimension of the truth about God's legitimacy.

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Wish, Denial, Belief.

Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın Meşietine Bağlama Sorunsalı

Öz: Kur'ân'da, inkâr edenlerin çeşitli bahaneler ileri sürerek inanmamakta ısrar ettiklerine değinilmektedir. Bunlardan bir tanesi de inkârcıların, şirki Allah'ın meşietine bağlamalarıdır. İnkâr edenler niçin iman etmedikleri sorulduğunda Allah'ın dilemesi olmadıkça inkâr edemeyeceklerini savunmaktadır. Öte yandan Kur'ân'da müşriklerin söyledikleri sözlere benzeyen ifadeler bizzat Allah'a da isnat edilmektedir. Âyetler arasındaki böylesi paradoksal görünüm konunun detaylı incelenmesini gerektirmektedir. Çalışmada bu ifadelerin inkârcılar tarafından kullanılma sebepleri ve âyetlerin tarihsel bağlamları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca konunun meşietle alakalı olması sebebiyle şirki Allah'ın meşietine bağlayan ifadelerin mutlak anlamda doğru bir önerme olup olmadığı tartışmasına değineceğiz. Çünkü her iki görüşe göre âyetlerin yorumları değişmektedir. Bunun yanında inkârcıların bu sözlerinde samimi olup olmadıkları da yoruma etki eden bir unsurdur. Ehl-i sünnet âlimleri bu önermenin mutlak anlamda doğru olduğunu, inkârcıların bu cümleyi alaycı tavırla söylediklerini savunmaktadır. Buna karşın Mu'tezili âlimler önermenin mutlak olarak yanlış olduğunu ve inkârcıların bu sözü inanarak söyledikleri görüşündedir. Ayrıca Mu'tezile her iki âyetteki meşietin mahiyetlerinin farklı olduğunu düşünürken Ehl-i sünnet âlimler her iki meşietin aynı mahiyete sahip olduğunu düşünmektedir. İnkâr edenlerin, inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları ilk bakışta alay eden ve Allah'ın kendilerinden razı olduğunu zanneden bir tavır gibi görünse de gerçekte bunun sebebi kaderi inkâr ederek cebre yönelmeleri, nübüvvet ve ahiret gününe inanmıyor olmalarıdır. Çünkü "Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" demek atalarından tevarüs ettikleri bu inanca Allah'ın rıza gösterdiği ve onları mevcut inançları üzere bıraktığı kanaatine dayanmaktadır. Atalara bağlılık mutlak anlamda kötü bir durum değildir. Ancak atalara bağlılık nübüvvet kanalıyla olursa sahih bir imana yönlendirmekte ve imanın sağlıklı biçimde sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan din adına gelenekleşmiş uygulamaların bir süre sonra dinin ruhuna aykırı bir uygulamaya dönüşmesiyle ayrı bir din anlayışına dönüşmesi durumunda atalara bağlılık, inkâra götüren bir unsur olmaktadır. Atalarının da bu inanca sahip olmalarına rağmen dünyada gayet refah bir hayat sürmüş olmaları onların ahirete inanmadıklarını da ortaya koymaktadır. Çünkü onların düşüncesine göre ataları doğru yol üzerinde olmamış olsaydı Allah'ın, onları bu dünyada cezalandırması gerekirdi. İnkârlarını Allah'ın meşietine bağlamalarının diğer bir sebebi nübüvvet inançlarının olmamasıdır. Çünkü onlara göre sadece Allah'ın meşietine bağlı olan imanları için nübüvvetin etkisi olmadığı gibi buna ihtiyaç da bulunmamaktadır. İncelediğimiz ayetlerdeki önermelerin doğru bir önerme olup olmadığını belirleyen en önemli unsur, cümlenin bağlamı ve önermeyi kullanan kişilerin niyetidir. Yani inkârı meşiete bağlamanın anlamı ve değeri muhataba göre farklılaşmaktadır. Çünkü kişi hak bir sözle batılı kastedebilmektedir. Bunun için kullanılan farklı bağlamlarda kullanılan aynı ifade, bağlam ve maksat farklılığından dolayı hak da batıl da olabilmektedir. En'âm suresi 148. âyette dikkat çekildiği gibi iman etme, şirki ve isyanı terk etmeye imkânı ve gücü olan bir kişinin, Allah'ın verdiği bu imkânı ve gücü yok sayarak ve şirk gibi Allah'ın razı olmadığı bir amelden razı olduğunu ima ederek "Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" demesi ayette ifade edildiği yalan ve batıl bir iddia olmaktadır. Diğer taraftan En'âm suresi 107. âyet ve Yunus suresi 99. âyette dikkat çekildiği gibi inkâra düşen ve mevcut durum karşısında çaresiz olan ve iman etmemeleri sebebiyle aşırı bir sorumluluk duygusu altında ezilen peygamberimizi teselli mahiyetinde inkârcılara karşı tek görevinin hakikati tebliğ etmekten ibaret olduğunu, onların vekili ve gözetleyicisi olmadığını ve özellikle onları imana zorlamaması gerektiğini bildirmek için imtihanın bir gereği olarak şirk koşmalarına şimdilik izin verdiğini ve insanları imana zorlamadığını kastederek "Allah dileseydi onlar şirk koşamazlardı" "Allah dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi" denmesi bu gerçeği ortaya koymaktadır. Dolayısıyla her bir farklı durum Allah'ın meşietiyile alakalı hakikatin farklı bir boyutuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler Tefsir, Kur'ân, Meşiet, İnkâr, İnanç.

Giriş

Kur'ân, inkârcıların inkâr sebeplerine sıklıkla değinmektedir. Bazen bunu inkârcıları suçlar mahiyette ortaya koyarken bazen de bizzat inkârcıların kendi dillerinden aktarımda bulunarak ortaya koymaktadır. Kur'ân'da inkârın birçok sebebi vardır ve bunlara dair akademik dünyada birçok çalışma yapılmıştır.¹

İnkârcıların imandan kaçınmalarının sebepleri her zaman aynı olmamış, kişilere ve dönemlere göre farklılık göstermiştir. Ayrıca bu kimselerin inkârları bazen kendi kişiliklerindeki problemden bazen de kendilerine gönderilen peygamberlere dair farklı beklentilerinden kaynaklanmaktadır.

Karakter zayıflığı, aklını kullanmama, gurur, azap ve musibete meydan okuma, büyülenme, işi yokuşa sürme ve haddi aşma, hevasına tapınma, sosyal statü kibri, atalara bağlılık, şımarma ve garanti hissi, kıskançlık gibi sebepler inkârcıların kişiliklerinden kaynaklanan inkâr sebepleridir.² Bunun yanında bu kimseler dünyayı ahirete tercih etmeleri, dünya nimetlerinin kendilerini aldatması, inat ve peşin hüküm, şüphe, zan ve kuruntuya göre amel etmeleri, şeytani dost edinmeleri, Allah'ın indirdiğini beğenmeme, gerçeği sevmeme ve dini alaya alma sebebiyle inkâra saplanıp kalmışlardır. Bundan dolayı da iman etmemelerine gerekçe teşkil etmesi için çeşitli mucize taleplerinde bulunmuşlardır.³

İnkârcılar bunun dışında peygamberlerin niteliğine dair eleştiriler ve ithamlar ortaya koyarak inanmaktan kaçınmışlardır. Bunlar peygamberlerin insan değil melek olması gerektiği, peygamberlere verilenin kendilerine de verilmesi gerektiği, peygamberlerin makam ve mevki sahiplerinden seçilmesi gerektiği, peygamberin Kur'ân'ı başkasından öğrendiği iddiası, peygamberin Kur'ân'ı kendisi uydurduğu iddiası, peygamberin sihirbaz, saralı veya deli olduğu iddiası, peygamberin kâhin veya şair olduğu iddiası, peygamberin yanında hep fakirlerin olması, peygamberlerin uğursuz olduğu iddiası gibi eleştiri ve ithamlardır.⁴

Bunlara ilave olarak bazı sebepler inkârın bahanesi sayılırken aynı sebepler imanın bir gerekçesi olabilmektedir. Bunlar peygamberlerin beşer olması ve atalara bağlılıktır. Esasen peygamberlerin beşer olması ve atalara bağlılık mutlak anlamda inkârı gerektiren konular değildir. Çünkü bazen atalara bağlılık tevhit inancını beraberinde getirmektedir. Nitekim "Yoksa Ya'kub son nefesini verirken siz orada mıydınız? O sırada Ya'kub oğullarına, 'Benden sonra kime kulluk edeceksiniz?' demiş; onlar da 'Senin, ataların İbrâhim, İsmâil ve İshak'ın ilâhı olan tek ilaha kulluk edeceğiz; biz sadece O'na teslim olduk' demişlerdi."⁵ âyetinde atalara bağlılık beraberinde tevhit inancını getirmektedir. Bunun yanında peygamberin beşer olması da bazen imana vesile olurken bazen inkâr sebebi olmaktadır. Nitekim "Onlar, 'Siz de bizim gibi sadece insansınız; bizi atalarımızın tapmış olduğu tanrılardan uzaklaştırmak istiyorsunuz. O halde bize, açık bir delil getirin!' diye cevap verdiler."⁶ âyeti ve benzer konulardan bahseden âyetlerde⁷ peygamberin beşer olması inkârın sebebi olarak gösterilirken "Peygamberleri onlara şöyle dediler: 'Doğrusu biz de sizin gibi sadece insansınız; fakat Allah kullarından dilediğine lutfu bulur.'⁸ âyeti ve bazı âyetlerde⁹ iman etmenin bir gerekçesi olarak ortaya konulmaktadır. İnkârcılar, insan bir peygamberin gönderilmesinin doğru olmadığını, olağanüstü güçlere sahip bir varlığın peygamber olması gerektiğini savunmuşlardır. Buna karşılık Kur'ân

¹ Ahmet Namlı, "Kur'ân'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2017), 169-197; Sinan Öge, "Kur'ân'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 41-65; Hatice Özen, *Kur'ân-Kerim'de İnkârın Sebepleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

² Öge, "Kur'ân'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği", 41-65.

³ Özen, *Kur'ân-Kerim'de İnkârın Sebepleri*, 19-55.

⁴ Namlı, "Kur'ân'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri", 169-197.

⁵ *Kur'an Yolu* (Erişim 21 Şubat 2021), el-Bakara 2/133.

⁶ İbrahim 14/10.

⁷ el-Enbiyâ 21/3, el-Mü'minûn 23/24, el-Mü'minûn 23/33, eş-Şuarâ 26/154, 186, Yâsîn 36/15.

⁸ İbrahim 14/11.

⁹ el-Mâide 5/18, el-Kehf 18/110, Fussilet 41/6.

örnekliği daha iyi ortaya konulabilmesi için insan peygamberin daha uygun olduğunu, peygamberlerin diğer insanlardan tek farkının vahiy alması olduğunu vurgulamıştır. Burada esas olan kişinin niyeti ve odaklandığı konulardır.

Bu şekilde hem inkâra hem de iman etmeye sebep olarak zikredilebilecek bir konu da imanı ve inkârı Allah'ın meşietine bağlama konusudur. Allah'ın mutlak güç sahibi ve tek otorite olduğuna vurgu yapan Kur'an'a göre, her şeyi Allah'ın dilemesine bağlamak mutlak anlamda yanlış bir tavır olmayacaktır. Nitekim "Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin"¹⁰ âyetinde Hz. Peygamber'in bazı kimselerin inkârlarına üzülen ve bazen kendisini harap edecek duruma düştüğünde Cenâb-ı Hak onu teselli etmiştir. Ancak müşriklerin inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları Kur'an tarafından yalanlama (tekzip) olarak görülmüş ve eleştirilmiştir.

Kur'an'da inkârcıların iman etmemelerini Allah'ın meşietine bağladıkları üç âyet bulunmaktadır. Bunlar "Putperestler diyecekler ki: "Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık."¹¹, "Müşrikler dediler ki: 'Allah isteseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık."¹² ve "'Rahmân dileseydi biz onlara ibadet etmezdik' dediler."¹³ âyetleridir. Cenâb-ı Hak inkârcıların bu sözlerine En'âm 6/148'de "De ki: 'Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. Yanınızda bize açıklayacağınız bir bilgi mi var? Siz zandan başka bir şeye uymuyorsunuz ve siz sadece temelsiz bir tahminde bulunuyorsunuz.'" şeklinde, en-Nahl 16/35'te "Onlardan öncekiler de işte böyle davranmışlardı. Peygamberlerin görevi açık seçik tebliğden başka bir şey değildir." şeklinde ve ez-Zuhruf 43/20'de "Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar." şeklinde cevap vermiştir. Bu cevapların ortak noktası Allah'ın müşrikleri daha önceki inkârcılarla aynı yöntemle yalanlama niyetinde ve bilgisiz oldukları, iddialarının da temelsiz olduğu yönünde suçlamasıdır.

Kur'an'da insanların inkâr sebeplerini ele alan tez ve makaleler mevcuttur. Bunlar Ahmet Namlı'nın "Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri" isimli makalesi, Sinan Öge'nin "Kur'an'da İnkâr Mazeretleri ve Geçersizliği" isimli makalesi ve Hatice Özen'in *Kur'an-Kerim'de İnkârın Sebepleri* isimli Yüksek Lisans tezidir. Bizim çalışmamız bunlara katkı sunacak mahiyette olup sadece inkârı Allah'ın meşietine bağlama konusunu ele almaktadır.¹⁴

Tefsirlerde müşriklerin şirki Allah'ın meşietine bağlaması konusundaki ihtilafın en önemli sebebi mezhep aidiyeti ve hidayet, dalâlet ve meşiet kelimelerine verilen farklı anlamlardır. Bunun için bu kelimelerin kavramsal çerçevesinin çizilmesi oldukça önemlidir.

1. Kavramsal Çerçeve (Hidâyet-Dalâlet-Meşîet)

Kelam âlimleri Allah'ın fiilleri ve kulların fiilleri bağlamında konuya kendi içinde tutarlı bir izah getirmeye çalışmışlardır. Bunun için de hidayet, dalâlet ve meşiet kelimelerinin anlamları üzerine tartışmışlar ve teolojik tercihlerine göre kanaatlere ulaşmışlardır. Nasları yorumlarken de bu kanaatlerini ihsas ettirecek şekilde davranmışlardır. Ayrıca bu kelimelere tercih ettikleri anlamları yükleyerek konuyu açıklama yoluna gitmişlerdir.

Öncelikle belirtilmelidir ki Ehl-i sünnet ve Mu'tezile'nin meşiete verdikleri anlamlar ve hidayet-dalâletin mahiyetine dair mülâhazaları birbirinden farklıdır. İmâm Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) göre Allah hidayete erdirdiği kimseyi bir lütuf olarak hidayete erdirir. Saptırdığı

¹⁰ el-En'âm 6/107.

¹¹ el-En'âm 6/148.

¹² en-Nahl 16/35.

¹³ ez-Zuhruf 43/20.

¹⁴ Ahmet Namlı, "Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Haziran 2017); Sinan Öge, "Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri ve Geçersizliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013); Hatice Özen, *Kur'an-Kerim'de İnkârın Sebepleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996).

98 | Muhammed Ersöz. Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

kimseyi ise adaleti neticesinde saptırır. Onun saptırması kulunu hidayete muvaffak kılmaması yani hızlândır.¹⁵ Eş'arîlere göre hidayet iki şekilde gerçekleşir: Birincisi hakkı açıklamak, ona davet etmek ve hakikati isbat için deliller ortaya koymaktır. Bu anlamda hidayet peygamberlere ve davetçilere izafe edilebilir. İkincisi ise Allah'ın, kulların kalplerinde hidayeti yaratmasıdır. Bu hidayet ise Allah'tan başkasına izafe edilemez.¹⁶ Dalâlet de aynı şekilde Allah'ın, kalpte yaratmasıyla gerçekleşir.¹⁷ Mâtürîdî'lere göre hidayet beyan etmek değil muvaffak kılmaktır.¹⁸ Yani hidayeti seçeni doğru yoluna iletmiş dalâleti tercih edeni de saptırmıştır. Mâtürîdî'lere göre Allah'ın hidayet etmesi ve saptırması Allah'ın rububiyet sıfatlarındadır. Dilediği kişiyi doğru yola iletmesi ve saptırması Allah'ın övülmesini gerektiren bir konudur. İnsanların yapacağı şeyleri murad etmiş olmaması veya olacağını bildiği şeyin oluşmaması söz konusu olursa bu övülme sakıt olacaktır.¹⁹

Mu'tezile'ye göre Allah inkâr edenlere itaat gücü vermek suretiyle hidayette bulunmuş ancak onlar hidayete ermemişlerdir. Ayrıca Allah onlara hakikati beyan edecek şekilde peygamberler ve kitaplar göndererek hidayette bulunmuştur ancak onlar doğru yolu tercih etmemişlerdir. İnananlara ise inançlarını güçlendirmek ve din üzere kalıcılıklarını sağlamak için kalplerine gerekli bilgileri öğretmektedir. Ayrıca onlara sevap vererek ve ahirette cennete ileterek hidayet etmektedir. Dalâlet ise Allah'ın onları doğru yoldan sapmış olarak adlandırması ve hüküm vermesidir. Ayrıca Allah'ın, lütfunu terk ederek desteğini çekmesi ve onlara azap etmesi şeklindedir.²⁰ Buna göre Eş'arîler hidayet-dalâlet konularını kudret merkezli, Mâtürîdîler hikmet merkezli, Mu'tezile ise adâlet merkezli bir şekilde ele almaktadır.²¹

İtikadi mezheplere göre meşiet kelimesine yüklenen anlamlar da farklılık arz etmektedir. Ehl-i sünnet'e göre ilahi irade ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birisi olan teşriî iradedir ve Allah'ın bir şeye razı olması ve onu emretmesidir. Dini alandaki emirler bu kapsamda değerlendirilir. Diğer olan tekvini irade ise hem hayrı hem de şerri kapsayan bütün varlık ve olaylar için geçerli iradedir. Bu bağlamda şer olan şeyler Allah tarafından razı olunmadığı halde meydana gelen olaylardır. Yani Allah küfrü irade ederken buna rızası yoktur anlamına gelmektedir.²² Mâtürîdî ise meşietin muhtemel dört anlamından bahsetmektedir. Birincisi temenni mahiyetinde olan meşiettir ki bu kesinlikte Allah için düşünülemez. İkincisi emretme ve çağrıda bulunma, üçüncüsü rıza gösterip kabul etme şeklindedir. Bunların ikisi de zemmedilmeye açık konular ve Allah'a nisbet edilemez. Dördüncüsü ise olmasını dilediği bir filin hiçbir engelle karşılaşmaksızın gerçekleşmesidir ki Allah için söz konusu olan meşiet de bu olmaktadır. Mâtürîdî bu mânadaki meşieti ezeli ilmiyle irtibatlandırarak hayır veya şer her şeye taalluk ettiğini söylemektedir.²³

Buna karşılık Mu'tezile, meşietin razı olunan şeylerde olduğunu düşündüklerinden dolayı Allah'ın küfür ve şirk gibi kötü şeyleri dilemeyeceğini söylerler ve ayetleri böyle açıklarlar. Onların bu şekilde bir görüş benimsemesinin ana sebebi benimsedikleri adalet ilkesi gereğidir.²⁴ Yani Mu'tezile meşieti "emretmek" manasında ele almıştır. Onlara göre Allah kâfirlerin iman etmesini emretmiştir fakat kâfirler iman etmemiş, inkâr etmiştir.

¹⁵ Ebû Hanîfe Nu'man b. Sabit, *el-Fıkhü'l-Ekber* (B.A.E: Mektebetü'l-furkan, 1419), 63.

¹⁶ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlü'd-dîn* (İstanbul: Matbaatü'd-devle, 1928), 140

¹⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. İsmâil b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş'arî, *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* (Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397), 201.

¹⁸ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 4/336.

¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 10/321.

²⁰ Bk. Ramazan Altıntaş, *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet* (İstanbul: Pınar Yayınları, 1995), 258-289.

²¹ Vezir Harman, "Hidayet Ve Dalâletin Allah'a Nispeti Meselesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 252.

²² İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî, *Şifâ'ü'l-'alil fi mesâ'ili'l-kazâ' ve'l-ğader ve'l-hikme ve't-ta'lîl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978), 48

²³ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd* (İskenderiye: Dâru'l-Câmiâtü'l-Mısriyye, ts.), 294

²⁴ Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013), 2/258.

2. Müşriklerin İnkârlarını Allah'a Nisbet Etmelerinin Gerekçeleri

İnkârcıların, küfürlerini Allah'ın meşietine bağlayarak bahane ileri sürmelerinin altında yatan en önemli sebep zihinlerindeki inançsal problemler olmalıdır. İlk bakışta basit bir bahane gibi görünen Allah'ın dilemesi olmadığı takdirde küfürlerinin de söz konusu olmayacağı yönündeki ifadeleri inançla alakalı ciddi problemlerin tezahürüdür. Müşriklerin, şirklerini Allah'ın meşietine bağlamaları, inançlarındaki bazı önemli niteliklerin eksik olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikler de imanlarının hakiki bir iman olmasına engel teşkil etmektedir.

Müfessirler müşriklerin küfürlerini Allah'ın meşietine bağlamalarındaki gerçek sebebi ortaya koymaya çalışmışlardır. Mâtürîdî (öl. 333/944) müşriklerin şirk inancının altında yatan sebepleri ortaya koymaya çalışırken sığındıkları bu bahanenin gerçek sebebine değinmektedir. Öncelikle bu kimseler kendilerini en yüce ilaha kulluk etmeye layık görmemekte veya ona hizmet etmeye güçlerinin olmadığını düşünmektedirler. Tıpkı krallara ulaşmak mümkün olmadığında ona yakın kişilere ileride ihtiyaç olduğunda yardım istemek amacıyla hizmet ederek yaklaşmayı umdukları gibi putlara, Allah'a yaklaştırmaları umuduyla kulluk etmektedirler. Nitekim Firavun kendisine hizmete layık görmediği kimseler için kendisi dışında ilahlar belirlemiştir. Böylece ulaşılmaz olduğu varsayılan Firavun'un dışında ona yaklaştıran başka tanrılar da ihdas edilmiştir. "Firavun'un kavminden ileri gelenler dediler ki: 'Seni ve tanrılarını bırakıp yeryüzünde bozgunculuk çıkarsınlar diye mi Mûsâ'yı ve kavmini serbest bırakacaksın?'"²⁵ âyetinde yönetimin ileri gelenleri Firavun'u Hz. Musa'ya karşı kıskırtmaya çalışırken Firavun dışındaki bu ilahlardan bahsetmektedirler. Dolayısıyla şirk inancına sahip olmalarının birincil sebebi ulaşılmaz tanrı inancıdır. Şirk inancına sahip olmalarının ikinci sebebi de atalarını da bu ilahlara taparken görmüş olmalarıdır. "Onlar bir kötülük yaptıkları zaman 'Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti' derler."²⁶ âyetinde onların bunu bizzat dile getirdikleri görülmektedir. Ayrıca bu inançlarına Allah'ın razı olduğunu düşünmektedirler. Bundan dolayı da "Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.'"²⁷ ve "Müşrikler dediler ki: 'Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız O'ndan başkasına tapardık.'"²⁸ âyetlerinden Allah'ın, onların bu inançlarından razı olduğu sonucuna ulaştıkları anlaşılmaktadır. Bunun gerekçesi de atalarının bu dünyada cezalandırılmamış olmaları, din ve dünya işlerinde istediklerini elde etmiş olmalarıdır. Ceza ve mükâfatlarını dünyada çekeceklerine inanmalarının sebebi ahirete inanmamalarından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şirk inançları onların ahirete inanmamalarını beraberinde getirmiştir.²⁹ Yani bu iki yanlış inanç birbirlerini desteklemektedir.

Ayrıca Mâtürîdî "Oysa biz onları da atalarını da nimetlerimizden faydalandırdık. Hatta bu, ömürleri boyunca sürüp gitti."³⁰ âyetinin onların şirke devam etmelerinin bir sebebi olduğunu söylemektedir. Çünkü Allah onları amelleri sebebiyle cezalandırmamış, onlar da Allah'ın onlardan razı olduğu ve kendilerinin hakikat üzere olduklarını zannetmişlerdir. Bundan dolayı da "Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.'"³¹ demişlerdir.³²

Şirk koşmalarını Allah'ın meşietine bağlamalarının diğer bir sebebi de iman etme ve inkâr etme konusunda kulların bir iradesi olmadığını ortaya koymaya çalışmalarıdır. İnsanların iradelerinin olmaması beraberinde peygamber inancının da olmamasını gerektirmektedir.

²⁵ el-A'râf 7/127.

²⁶ el-A'râf 7/28.

²⁷ el-En'âm 6/148.

²⁸ en-Nahl 16/35.

²⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 8/654.

³⁰ el-Enbiyâ 21/44.

³¹ el-En'âm 6/148.

³² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/348.

100 | Muhammed Ersöz. Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

dir. Çünkü iradesi olmayan kimselerin bir uyarıcıya ve dini tebliğ edene ihtiyaçları da olmayacaktır. Dolayısıyla bu ifade nübüvvet inançlarının olmadığına işaret etmektedir.³³ Nübüvvet inancının olmaması teklifi ve sorumluluğu de ortadan kaldıracığı için ahiret inancını da geçersiz kılacaktır. “Onlardan öncekiler de, işte böyle yalanladılar...” ifadesi de bu kimselerin gerçek amaçlarının inkâr olduğunu ortaya koymaktadır. İnkâr ettikleri esaslar da nübüvvet ve ahiret inancıdır. Dolayısıyla inkârlarını Allah'ın meşietine bağladıkları bu ifadeler müşriklerin bilinçsizce ve rastgele kullandıkları bir ifade değil inkâr psikolojisinden kaynaklanan bilinçli cümlelerdir. Cenâb-ı Hak inkârcıların, nübüvvet müessesesini yok sayma hususunda kendisinin meşietine tutunduklarını bildirmiş, sonra da bunun bâtil olduğunu beyan etmiştir. Çünkü her şeyde Allah'ın meşietinin söz konusu olması, peygamberlerin davetlerinin reddedilmesini gerektirmemektedir.³⁴

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) söz konusu kimselerin her şeyin Allah'tan olmasını gerekçe göstererek peygamber göndermenin gereksiz ve yersiz olduğunu savduklarını, bu ifadelerin de nübüvveti inkârlarından kaynaklandığı söylemektedir. Çünkü onlar peygamberi inkâr ettikleri için peygamber göndermenin insanlar üzerinde bir etkisinin olmayacağını düşünmektedir. Râzî bu ifadelerin diğer bir gerekçesinin de bu kimselerin Allah'ın fiillerini mutlaka bir illet ve sebebe bağlama düşüncelerinden kaynaklandığını söylemektedir. Eş'arî çizgide Allah'ın fiillerinin sebep ve illetlere bağlamayı doğru bulmadığını ve bunun Allah için bir sorgulama anlamına geleceğini düşündüğünü göz önünde bulundurduğumuzda Râzî müşriklerin nübüvveti gereksiz görme düşüncelerini bir de bu yolla çürütme yoluna gitmiştir.³⁵ Kendilerine göre hidayetin, atalarından tevarüs ettiklerini düşündükleri için bunun için nübüvveti gerek olmadığını düşünmektedirler.

İnkârcıların, inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları köklü bir inkâr geleneklerinin tezahürüdür. İslam'ın temel inançlarından olan ahirete ve nübüvveti iman inkârcıların yoksun oldukları inançlardır. Dolayısıyla inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları ilk bakışta samimi bir dindarlığın sonucu olarak görülürken gerçekte atalardan tevarüs ettikleri bir inkâr geleneğinin devamıdır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları bilgisizlikle ve yalana uymakla suçlamış ve onların bu istidlallerine karşı *hüccetü'l-bâliğanın* sadece kendisine ait olduğunu ortaya koymuştur.³⁶

Müşrikler Hz. Peygamber'in gerek hayır gerek şer olsun meydana gelen her şeyin yani kaderin Allah'tan olduğunu ve Allah'ın dilemesi olmaksızın hiçbir şeyin olmasının mümkün olmadığını ispat ettiğini gördüklerinde; Allah'ın, dilediği her şeyden razı olduğu tevehhümüne kapılmışlardır. Onun için meşietle ihticac etmişler ve bunu bir özür olarak öne sürmüşlerdir.³⁷

Müşriklerin inkârlarını bu şekilde gerekçelendirmeleri, onların inançları istismar ettiklerinin de bir delilidir. Ancak herhangi bir inancın yanlış konumlandırılması imanın diğer unsurlarını da olumsuz etkilemektedir. Nitekim kader konusunda yanlış bir duruş sergileyen inkârcılar nübüvvet ve ahiret inancında da yanlış bir yerde durmaktadır. İnkârcılar peygamberliği tenkit etmek için kadere değil cebr yani insanın iradesini yok sayma görüşüne tutunmuştur. Yani Allah dilemiş olsaydı kendilerinin de iman edeceğini, inkârlarını da dileyenin Allah olduğunu ve iman etmeleri için de peygambere ihtiyaç olmadığını söylemek istemiştir.³⁸

İbn Kesir'e (öl. 774/1373) göre bu âyetler müşriklerin ortaya koyduğu bir şüpheyi ele almakta ve konu karşılıklı delilleri ortaya koyma üslubunda sunulmaktadır. Buna göre onlar Allah'ın, şirk koşmalarını ve helal şeyleri haram kılma gibi durumlarını gördüğünü, onlara

³³ Fahrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420), 13/172; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 7/128.

³⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/172-176.

³⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/204.

³⁶ el-En'âm 6/149.

³⁷ Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed el-Cürçânî, *Derecü'd-dürer fi tefsiri'l-âyi ve's-süver*, thk. Velîd b. Ahmed, İyâd Abdullatif el-Kaysî (Biritanya: Mecelletü'l-Hikme, 2008), 2/738.

³⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/204-207.

imanı ilham edebileceğini ve onlarla küfür arasına girebileceğini ama bunu değiştirmedeğini, bunun da Allah'ın meşietini, rızası ve iradesiyle olduğuna delalet ettiğini zannetmektedir. Hâl-buki önceki kavimler iman etmedikleri takdirde Allah onlara ölümden önce azabını tattırması, onları helak etmiş ve müşriklerden en acı şekilde intikamını almıştır.³⁹

İbn Âşûr (öl. 1973) inkârcıların inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamalarının gerekçelerine değindikten sonra konuyu Müslümanların içerisinde buldukları durumla müşriklerin her şeyi Allah'ın meşietine bağlama durumlarına bağlamaktadır. Ona göre Müslümanların geri kalmasının ve içinde oldukları problemleri çözme konusunda harekete geçememelerinin yegâne sebebi söz konusu durumu Allah'ın meşietine bağlıyor olmalarıdır. Yani Müslümanların çoğunun zihninde var olan "yaşananların, Allah'ın emri ve kulun yazgısı olduğu" kanaati Müslümanları harekete geçmekten alıkoymaktadır.⁴⁰

İbn Âşûr'a göre her şeyi Allah'ın meşietine bağlayarak çalışmaktan kaçınan ve sorunların çözümü için kafa yormayan insanların gözden kaçırdıkları konu Allah'ın koyduğu kâinat düzeninde Allah'ın, mahlûkat hakkındaki tasarrufu ile mahlûkatın iradeleriyle kendi durumları hakkındaki tasarrufları arasına bir engel koymasının Allah'ın hikmetinin bir gereği olduğunu bilmiyor olmalarıdır. İşte bu engel, sebeple müsebbebatın arasındaki ve mevcudatın diğerleriyle olan irtibatının bir kuralıdır. Eş'arîlerin geneline göre kesb ve istitaat şeklinde isimlendirilen konu tam da budur. Mutezile ve bazı Eş'arîler tarafından bu, kudret olarak isimlendirilmektedir. İşte bu, Allah'ın razı olduğu ve razı olmadığı şeye delalet eden, kulların mükellef olması durumunun kaynağıdır. İnkârcıların, Allah'ın meşietini ile kulların meşietini karıştırmaması bundan ileri gelmektedir. Onlar kendi meşietlerini Allah'ın meşietleriyle bir tutmuşlardır.⁴¹ İki meşietin birbirine karıştırılması Allah hakkında yanlış bir zan beslenmesini, batıl inançlarına ısrarla devam etmelerini, imanın en önemli unsurları nübüvvet ve ahiret inancını yok saymalarını beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu yanlış düşünce onları gelecek uyarılara karşı duyarsız hale getirmiş ve kendilerini doğru yolda oldukları konusunda yanılığa düşürmüştür.

Müşriklerin, inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamalarına yer veren âyetlerdeki *Allah dileseydi şirk koşmazdık, Allah'tan başkasına kulluk etmezdik, helal şeyleri haram kılmazdık* gibi bu ifadelerin bağlamı bu âyetlerin anlaşılmasında oldukça belirleyici olmaktadır.

3. İnkârı Allah'a Nisbet Eden İfadelerin Bağlamı Problemi

Bir sözü anlamlı kılan en önemli unsur, sözün bağlamıdır. Kur'ân'da en fazla özen gösterilen husus, sözü bağlamına uygun söylemektir. Söz ne kadar doğru olursa olsun yanlış bir bağlamda söylendiği zaman artık hakikati ifade etmeyecektir. Nitekim Yahudiler kutsal kitabı ortadan kaldıramadıkları için inkâr biçimi olarak sözleri bağlamından kopararak çarpıtma (tahrîfu'l-kelime an mevâzi'ih) yolunu tutmuşlardır. Bundan dolayı Kur'ân'da -gerek Allah'ın gerekse müşriklerin sözü olsun- meşietle alakalı âyetlerin bağlamının tespiti son derece önemlidir. Aksi takdirde söz ne kadar doğru da olsa delalet ettiği şey tam tespit edilemeyecektir. Örneğin "*O herkes için bir öğüttür; Özellikle sizden doğru yolda gitmek isteyenler için.*"⁴² âyeti indiğinde Ebu Cehil "İş bizim elimizdedir. Dilersek istikamet üzere oluruz dilersek olmayız." demiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak "*Âlemlerin rabbi Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz!*"⁴³ buyurmuştur.⁴⁴ Birinci âyet insana verilen hür iradeye dikkat çekerken, ikinci âyet

³⁹ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ân'i'l-azim*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 3/358.

⁴⁰ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru Sehnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 8/147-148.

⁴¹ Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 8/147-148.

⁴² et-Tekvîr 81/27.

⁴³ et-Tekvîr 81/27.

⁴⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 24/264.

102 | Muhammed Ersöz. Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

Allah'ın iradesini geri plana iten anlayışı da ortadan kaldırmaktadır. Dolayısıyla burada âyetin bağlamını doğru tespit etmek gerekmektedir. Âyet halis niyetle Kur'ân'a yaklaşım hakikati arayan kimseye yönelik bir ifade içermemekte, imanı tekelinde gören kişilere karşı otoritesini hissettirme ve onları korkutma amacı gözetmektedir.⁴⁵

Müfessirler meşietin tamamen Allah'a ait olduğunu ifade eden âyetlerin bağlamlarına özellikle dikkat çekmişlerdir. Örneğin İbn Abbâs inkârcıların bahane olarak ileri sürdükleri "Allah dileseydi biz şirk koşmazdık." gibi ifadeleri kullanan kimselerle kader inancını inkâr edenlerin mantık yapılarının aynı olduğunu ifade etmektedir. Nitekim bir adam İbn Abbas'a, bazı kimselerin "Şer kader değildir." dediklerini aktarınca o da buna cevaben

"Bizimle kader inkârcıları arasında 'Putperestler diyecekler ki: 'Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.' Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar ve sonunda azabımızı tattılar. De ki: 'Kesin delil ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.'⁴⁶ âyetleri vardır."

şeklinde karşılık vermiştir.⁴⁷ İbn Abbas burada onların kullandığı ifadelerin aynı olmasının yanında bu ifadeyi kullandıkları bağlamın da inkâr bağlamı olduğunu ifade etmektedir. Bu kimseler kaderi Allah'a şirk koşmak için bir bahane edinmişlerdir.⁴⁸

Taberî, müşriklerin "Allah dileseydi şirk koşmazdık" şeklindeki cümleyi hakikati iyice gördükleri halde şirk koşma ve Allah'ın helal kıldığı hayvanları haram kılma gibi hatalarını anladıktan sonra hakikate yönelmekten alıkoymak için sarf ettiklerini söylemektedir. Yani "Eğer Allah bizden kendisine iman etmeyi, putları ve sahte ilahları bırakıp sadece kendisine kulluk etmeyi, haram kılınan bahîra ve sâibe gibi şeyleri helal edilmesini murat etmiş olsaydı ne biz ne de atalarımız birtakım ortaklar kılamaz ve bazı şeyleri haram kılmazdık. Çünkü o bizimle bu günahlar arasına o günahı işlemeye meydan bırakmayacak şekilde ya bizi imana mecbur ederek ya da imana yönlendirip imana muvaffak kılarak bir engel koymaya gücü yetmektedir." demek istemişlerdir.⁴⁹

Zeccâc (öl. 311/923) inkârcıların sarf ettikleri bu sözün bağlamının kendilerine inançlarının yanlış olduğu aktarıldığında inançlarında yanlış bir şey olmadığını ortaya koymak amacıyla söylediklerini ifade etmektedir. Çünkü inkârcılara göre her şey Allah'ın meşietine göre yürüdüğüne göre hangi inanç üzerinde olursa olsun risaletin ve peygamberlerin bir manası yoktur. Zeccâc onların bu şekilde kendilerince delil getirmelerine karşılık Allah'ın onlara kendi üsluplarına uygun olarak "De ki: 'Kesin delil ancak Allah'ındır. Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.'⁵⁰ şeklinde cevap verdiğini söylemektedir. Yani onlara zimmen "Sizin inancınızdan farklı inanca sahip kişiler de Allah'ın dilediği bir durumda değil midirler? Onların sapık bir yolda olduklarını söylememiz gerekir. Çünkü Allah dilediğini yapar." şeklinde Allah karşılık vermiştir.⁵¹ Yani Allah da cevabını bağlama uygun olarak vermiş ve onların da lalet ve hidayetleri nasıl Allah'ın meşietini içerisinde ise ceza ve mükâfatlarının da Allah'ın meşietini içerisinde olduğunu ortaya koyarak diğerleri gibi meşietini içerisinde olan cehennem azabından kaçmalarına yer olmadığı mesajını iletmiştir.

Ebû Hayyân (öl. 745/1344) şirklerini Allah'ın meşietine bağlayan kimselerin bu cümlelerinin bağlamına dair birtakım ihtimaller ortaya koymaktadır. Birinci ihtimale göre bunu inandıkları için değil, onlar bu sözü delillerinin batıl olduğu iyice ortaya çıktıktan sonra meşiete ve takdire havale etme yoluyla hakikatten sapma ve muğalata için söylemişlerdir. İkinci

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/10.

⁴⁶ el-En'âm 6/149.

⁴⁷ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1419), 5/1412-1413; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr* (Beirut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/380.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 1/124; Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmî'l-Kur'ân*, 7/60.

⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/208.

⁵⁰ el-En'âm 6/149.

⁵¹ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbuh*, thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî (Beirut: Âlemü'l-Kütüb, 1988), 2/302-303.

ihtimale göre bunu gerçekten inanarak söylemiş olabilirler. Yani bu günahları işledikleri zaman olmuş bitmiş bir işe "Allah dilemeseydi olmazdı. Allah'ın kaderinden kaçış yok." denildiği gibi söylemişlerdir. Böylece cebrî bir anlayışa sığınmışlardır. Üçüncü ihtimale göre suçlu olduklarının bile farkına varmadan kendilerini hak üzere zannedip de demiş olabilirler.⁵² Bu ihtimallerin ortak noktası onların bu inkârda hala ısrar ediyor olmalarıdır. Nitekim Beyzâvî (öl. 685/1286) müşriklerin bununla Allah katında razı olunan bir durumda olduklarını anlatmak istediklerini yoksa bu kötülükleri Allah tarafından bir irade sebebiyle yapmalarından dolayı özür dileme kastı taşımadığını söylemektedir.⁵³

Kur'ân inkârcıların genel olarak mantaliteleri inkâr üzere kurulu olduğu için hayırlı işlerden kaçınmak amacıyla bunu bahane olarak ileri sürmelerine dair başka örnekler de aktarmaktadır. Nitekim "Onlara, 'Allah'ın size verdiği rızıktan başkaları için de harcayın' denildiğinde, inkârcılar müminlere derler ki: 'Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanlıgı içindesiniz.'"⁵⁴ âyetinde yoksulları doyurmaya davet edilen inkârcıların bu hayırlı işten kaçınmak ve inananlara infak etme konusunda onların eski dinlerine dönünceye kadar onlara infak etmemek için bir bahane olarak Allah'ın meşietini ön plana çıkardıkları görülmektedir. Müslümanlar "Rızık veren Allah'tır." dedikleri için onlar da alay ederek "Allah'ın dilemesi durumunda rızıklandıracağı kişilerin rızıkını biz mi vereceğiz." demişlerdir. İbn Abbas da bu âyetle alakalı Mekke'de birtakım zındıklar olduğunu, yoksullara sadaka vermeleri söylendiği zaman onları Allah fakirleştirdi onları biz mi doyuracağız dediklerini aktarmaktadır. Yani müminlerden Allah'ın fiillerini meşietine bağladıklarını duyduklarında alay ederek onlar da Allah'ın fiillerini meşietine bağlamışlardır.⁵⁵

Müşrikler bu ifadeleri iman etmiş bir psikolojiyle değil inkârlarından dolayı söylemişlerdir. Fiillerini Allah'ın meşietine bağlamaları ya derin bir inkâr psikolojisinin yansıması olarak ya da inançlarının yanlış olduğunu anladıkları bağlamda iman etmemeye bir engel ve bahane olarak söylemişlerdir.

Müşriklerin kullandıkları bu ifadelerin Cebriyye düşüncesi olduğunu söyleyen İbn Cüzey'e (öl. 741/1340) göre ise bu ifadeyi müşrikler temenni şeklinde dünyada değil ahiret gününde söyleyeceklerdir.⁵⁶ Bu da inkârlarını meşru gösterme ve inkârlarına bir kılıf bulma amacı gütmektedir.

Muhammed Abdüh (öl. 1905) inkârcıların kullandıkları bu ifadelerin cahiliye zannının⁵⁷ mahiyetini ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Bir sorumluluktan kurtulmayı Allah'ın meşietine bağlamışlar ve işi Allah'a havale etmişlerdir. Hâlbuki Kur'ân Allah'ın meşietini ve kulların iradeleriyle alakalı Kur'ân'ın farklı yerlerinde üç hakikati ortaya koymuştur:

1. Her şey O'nun elinde ve her şey onun meşietiyile olmaktadır. O'nun her şeyi zorla yaptırabilecek gücü vardır.
2. Her şey Allah'ın yaratması, tedbiri, meşietini ve hikmetine, bilinen miktarlara ve süreklilik arz eden kanunlara göre akıp gitmektedir.
3. İnsan ilim, meşiet, irade ve kudret sahibi olarak yaratılmıştır.

⁵² Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Sıdkî Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420), 4/681-682.

⁵³ Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418), 2/187.

⁵⁴ Yâsîn 36/47.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/37; Ebû'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl* thk. Abdürrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 4/19.

⁵⁶ İbn Cüzey, *et-Teshîl fi ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm, 1416), 1/279.

⁵⁷ Âl-i İmrân 3/54.

104 | Muhammed Ersöz. Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

Bunlar Allah'ın meşietine ters değildir. Kur'an bu hakikatlerin bazı yerlerde bir kısmını söylerken bir kısmını söylememektedir. Çünkü bağlam bunu gerektirmektedir. Dolayısıyla Cenâb-ı Hak bağlama aykırı söylenen cümleleri yadırgamıştır.⁵⁸ Müşrikler inkâr tutumlarını değiştirmemek için bahane ileri sürerek Allah'ın meşietinin böyle olduğunu ve bundan razı olduğu yanlıgısı içerisinde bunu söylemişlerdir. Ancak Allah buna razı olmadığını ve meşietinin her zaman razı olduğu şeyler için gerçekleşmediğini muhabatına hissettirmektedir. Zira Allah'ın kâfirlerin küfrünü dilemesi imtihanın gereği olarak izin vermesi anlamında olup "Eğer inkâr ederseniz bilirsiniz ki Allah'ın size ihtiyacı yoktur; ama O, kullarının nankörlüğüne razı olmaz, şükrederseniz bu tutumunuzdan hoşnut olur"⁵⁹ ve "De ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zalimler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!"⁶⁰ ayetlerinde Allah kullarının küfrüne razı olmadığını ve küfrü tercih edenlerin cezalandırılacağını bildirmektedir.

Müşriklerin inkârlarını Allah'ın meşietine bağlayan ancak Allah'a isnat edilen âyetlerde ise bağlam diğerlerinden farklıdır. Râzî "Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı."⁶¹ âyetinin tefsirinde bu âyetin bağlamına ve vermek istediği mesaja değinmektedir. Âyetin devamındaki "Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin." ifadeleri de göz önünde bulundurulduğunda bu ifade Hz. Peygamber'i teskin ve teselli eden bir özelliğe sahiptir. Âyet inkârcıların Hz. Peygamber'e Kur'an'ı başka birinden öğrenip Allah'a isnat ettiği iftirasıyla ilgilidir. Bu âyetle Allah, elçisine onların sözlerine fazla takılmamasını ve kendini üzmemesi gerektiğini, muhataplarının bu sözleri cahilliklerinden dolayı söylediklerini ifade etmektedir.⁶²

Tâhir b. Âşûr'a (öl. 1973) göre de bu ifade peygamberi yatıştırmak ve devam edegelen şirkten dolayı peygambere gelen kederin ortadan kaldırılması amacına matuftur. Burada Allah'ın başka bir yaratışla bu kimselerin kalplerini imana yönlendirmeye gücünün yettiğini fakat Allah'ın, imanın doğru yolu bulmada iman eden kişilerden bu imanın sebepler dairesinde hâsıl olmasını istediğini ortaya koymaktadır.⁶³

Allah dileseydi şirk koşmazdık/koşmazlardı ifadelerini doğru veya yanlış yapan ifadelerin bağlamıdır. Eğer bu ifadeler inkârı kendi iradesiyle seçip de bundan pişmanlık duymayan ve bunu meşru bir zemine oturtma bağlamında söylenmişse bu Kur'an'ın ruhuna aykırı olmaktadır. Ancak başkalarının inkârının önüne geçemeyip çaresizlik içerisinde üzülen bir kişiye teselli amacıyla söylenince bu, Kur'an'ın ruhuna uygun olmaktadır. Yani Allah onların iman etmek için gayretleri olmadığını bunun da Allah'ın ezeli ilminde iman etmeyeceklerinin kesinleşmesi sonucu onlar için inkârı dilediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in bu konuda sorumluluğu olmadığı ve görevini tam olarak yapmasına rağmen onların inkârda ısrar ettikleri bu vesileyle anlatılmış olmaktadır.

Müşriklerin, inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamalarına yer veren âyetlerdeki "Allah dileseydi şirk koşmazdık, Allah'tan başkasına kulluk etmezdik, helal şeyleri haram kılmazdık" gibi bu ifadelerin sahih bir önerme olup olmadığı konusu müfessirlerin bu âyetlerine yaklaşımlarında oldukça belirleyici olmaktadır.

⁵⁸ Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali, *Tefsiru'l-menâr* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-Âmme lil-Kitâb, 1990), 4/155-156.

⁵⁹ ez-Zümer 39/7.

⁶⁰ Kehf 18/29.

⁶¹ el-En'âm 6/107.

⁶² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/107.

⁶³ Tâhir b. Âşûr, *Tefsiru't-tahrîr ve't-tenvîr*, 7/425-426.

4. İnkârı Allah'a Nisbet Eden Önermeleri Doğru Kabul Edenler

Kur'ân'da insanların imanlarının ve inkârlarının Allah'ın meşietine bağlı olduğu birçok âyette aktarılmaktadır. Eğer Allah her şeyi diliyorsa mükelleflik nasıl meydana gelecektir? Müşriklerin kendi inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları eleştirilince her şeyin Allah'ın dilemesiyle meydana gelmesi bir problematiğe dönüşmektedir.

İnkârcıların kötü fiillerini Allah'ın meşietine bağladıkları önermelerin -sözün bağlamı ve niyetleri göz önünde bulundurulmaksızın- doğru bir cümle olup olmadığı müfessirler tarafından ihtilaf edilen hususlardandır. Müfessirlerin geneline göre inkârcıların bu cümleleri yanlış bir önerme içermemektedir. Yani hak bir sözle batılı kastetmektedirler. Onlar şirki kendileri seçmişler ve Allah da onların bu seçmelerini engellememiştir. Dahası Allah onların bu cümlelerini yalan olarak nitelememiş, onları inkârcılıkla nitelemiştir. Buna da delalet eden husus da *كذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* "Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar." sözüdür. Eğer onların bu yargıları yanlış olsaydı âyet *كذَّبَ/kezzebe* fiilindeki *ز/zel* harfinin şeddesiz haliyle *كذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* (Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalan söylediler) şeklinde gelir ve Allah hakkında yalan söylemeye nispet eder, yalanlamaya nispet etmezdi.⁶⁴

Tîbî (öl. 743/1343) şeddesiz olarak *كذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* şeklindeki kıraatin şaz olduğunu hatta mevzu olabileceğini söylemektedir. İbn Cinnî (öl. 392/1002) bu kıraati *Muhteseb* isimli kitabında zikretmemiştir. Yani *كذَّبَ/kezzebe* şeklinde şeddeli kıraat üzerinde ittifak vardır.⁶⁵

Mâtürîdî inkârcıların, inkârlarını Allah'ın meşietine bağladıkları bu sözlerinin yorumlanmasıyla alakalı birtakım ihtimallerden bahsetmektedir:

1. Onlar bu sözlerinde samimidirler. Bu, onların olayı olduğu şekilde haber vermesi olabilir ve bu sözlerinde samimi oldukları gibi bu önerme de doğru bir önermedir.
2. Aynı şekilde muhtemeldir ki onlar gönüllerindeki tersine bir şey söylemişlerdir. Bunu müminlerin imana gelme ve küfürden uzaklaşma çağrılarına cevap olarak söylemişlerdir. Yani "Allah bize küfrü dilemişse biz nasıl iman edip küfürden uzaklaşalım?" demek istemişlerdir. Haber verenin kalbinde ve inancında bunun tersi de olsa bu haber verme özünde doğrudur. Fakat vicdandakinden haber verme açısından yalan olur. "Münafıklar sana geldiklerinde, 'Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin' derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler."⁶⁶ âyetinde olduğu gibi "Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin." sözü doğru bir sözdür ancak vicdanlarındaki haber verme yönünden yalandır ve sözleri kalplerindeki hakikate uymamaktadır.
3. Her ne kadar onların bu sözü doğru olsa da bu sözü alay ederek ve ciddiyetten uzak bir şekilde söylemişlerdir. Tıpkı "İnsan, 'Ben öldükten bir süre sonra sahiden yeniden hayata döndürülecek miyim?' diyor." (Meryem 19/66) âyetinde olduğu gibi amaçları gerçeği insanlara karışık göstermektir. Allah onlara "İnsan düşünmez mi ki, daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır?"⁶⁷ şeklinde cevap vermiştir. Cümleleri zahiren doğru olsa da bunu alay ederek ve yeniden dirilmeyi inkâr etme amacıyla söylemişlerdir.

⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 12/210. bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/200; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 4/202; Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd Begavî, *Meâlimu't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyâd: Dâru Taybe, 1998), 3/201.

⁶⁵ Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî, *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf an kânâ'i'r-reyb (Hâşiyetü't-Tîbî ale'l-Keşşâf)* (Dubai: Câizetü Dubey, 2013), 6/286.

⁶⁶ el-Münâfikûn 63/1.

⁶⁷ Meryem 19/67.

4. Bununla amaçları Müslümanların aleyhine delil getirmektir. Yani Allah'ın dilemesi ile küfrü seçtiklerini iddia etmişler; hâlbuki kendi hür iradeleriyle bunu seçmişlerdir.
5. Allah'ın bundan razı olduğunu iddia etmişlerdir.⁶⁸

Bu ihtimallerin ortak noktası söz konusu önermenin doğru bir önerme olduğudur. Fakat bu kimseler bu ifadeleri ya samimiyetten uzak bir şekilde ya alay ederek ya polemik için ya da inkârlarına bahane olarak söylemişlerdir.

Râzî de inkârcıların “Şayet Allah dileseydi, ne biz, ne babalarımız onun dışında hiçbir şeye tapmazdık.” şeklindeki sözlerinin mutlak anlamda yanlış olmadığını söylemektedir. Bu ifadeler ne kadar doğru da olsa onlar bunu hidayete ermek için peygamber gönderilmesine ihtiyaç olmadığı kanaatine sahip oldukları için kullanmışlardır.⁶⁹ Yani nübüvvet inancına sahip olmamaları şirklerini Allah'ın meşietine bağlamalarına sebep olmuştur. Müşrikler Allah'ın, yarattığı kainatı tabii düzen üzere bıraktığı yönündeki yanlış düşüncelerini ortaya koymakta ve mevcut durumlarını meşrulaştırma gayretlerinin bir sonucu olarak bu ifadeleri kullanmaktadırlar.

Râzî bazı kelamcı ve müfessirlerin, inkârcıların bu sözleri alay ederek söylediklerini ve bu konuda samimi olmadıklarını düşündüklerini söylemektedir. Hz. Peygamber'i inkâr edenlerin sarf ettikleri sözle Hz. Şuayb'ı (a.s) yalanlayanların sarf ettikleri söz arasında bağlantı kurmaktadırlar. Buna göre Hz. Şuayb'a hitaben “*Sen, yumuşak huylu, akli başında bir adamsın.*”⁷⁰ derlerken nasıl bir istihza içindelerse Hz. Peygamber'i inkâr ederken “Allah dileseydi biz şirk koşmazdık” derken aynı istihza içindedirler. Eğer bu kimseler bu sözü inanarak söylemiş olsalar zaten mü'min olacaktırlar.⁷¹

Kurtubî (öl. 671/1273) müşriklerin inkârlarını Allah'ın meşietine bağladıkları ifadelerin geçtiği diğer bir âyet olan “*Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O'na karşı gelmekten sakınanlardan olurum demesin.*”⁷² âyetinin yorumunda “*Allah beni doğru yola iletseydi, elbette O'na karşı gelmekten sakınanlardan olurum.*” önermesinin netice itibarıyla doğru bir cümle olduğunu ve müşriklerin “*Putperestler diyecekler ki: “Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram saymazdık.”*”⁷³ âyetinde ortaya koydukları batıl delilin aynısını bu âyette de ortaya koyduklarını söylemektedir. Ancak inkârcılara ait bu cümleleri diğerlerinden ayıran en önemli özelliği batılın kastedildiği hak bir cümle olmasıdır. Nitekim Hz. Ali, Hâricîlerin “Hüküm ancak Allah'ındır.” cümlelerini böyle değerlendirmiş ve hak olan cümle ile batıl bir amacı gerçekleştirme amacı taşıdıklarını vurgulamıştır.⁷⁴

Hâzin (öl. 741/1341) de buna “*Onlar bir kötülük yaptıkları zaman “Babalarımızı bu yolda bulduk. Allah da bize bunu emretti” derler. De ki: “Allah kötülüğü emretmez. Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?”*”⁷⁵ âyetini delil olarak getirir. İnkârcılara ait bu cümlede onların “*Babalarımızı bu yolda bulduk*” sözü doğrudur ama “*Allah da bize bunu emretti*” sözü yanlıştır. Dolayısıyla “Eğer Allah dileseydi biz şirk koşmazdık” sözü özünde doğru bir sözdür fakat “Bize kötülüğü Allah emretti.” sözü doğru değildir.⁷⁶

İbn Atıyye (öl. 541/1147) müşriklerin “Allah dileseydi biz şirk koşmazdık.” şeklindeki cümleyi alay ederek söylediği görüşünü zayıf bulmaktadır. Çünkü müşriklerin bu önermesi

⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 9/157-158.

⁶⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/204.

⁷⁰ Hûd 11/87.

⁷¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 20/204; bk. Ebü'l-Berekât Hâfzüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 1/546; Burhânuddîn el-Bikâî, *Nazmu'd-dürrer fi tenâsübi'l-âyâti ve's-süver* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 7/313.

⁷² ez-Zümer 39/57.

⁷³ el-En'âm 6/148.

⁷⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*, 15/272. bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414), 2/199, 4/540.

⁷⁵ el-A'râf 7/28.

⁷⁶ Hâzin Alâuddin Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vil fi me'âni't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415), 2/169-170.

doğru bir önermedir ve Allah onların bu önermelerini değil "Allah'ın dilediği şey üzerine ceza gerçekleşmez" şeklindeki yanlış kanaatlerini yermiştir. Yani onların "Allah'ın meşiet olmasaydı inkâr etmezdik." sözünü yermemiştir. Bundan dolayı da "İşte böyle yalan söylediler." dememiş de "İşte böyle yalanladılar." demiştir. İbn Atıyye âyetin söz dizilişinin bu görüşü kuvvetlendirdiğini ve bazı haziflerin mevcut olduğunu söylemektedir. Sanki Allah şöyle demiştir: "Müşrikler şöyle şöyle dediler ve bu konuda onların geçerli delilleri de seni yalanlamayı gerektiren bir şey de mevcut değildir. Ancak öncekiler gibi onlar da bunun gibi Allah'ın onları kendi hallerine bırakması ve onların bu haline rıza gösterdiğine dair delil olduğu şüphesiyle yalanlamışlardır."⁷⁷ İbn Atıyye burada söz konusu yargının kesinlikle doğru olması gerektiğini ama arka planında onların şirk inancından vazgeçmeme hususundaki ısrarları ve bu cümleyi yanlış bir istidalde kullanmalarının hatalı olduğunu vurgulamaktadır.

Râzî söz konusu ifadeleri içeren âyetlerde *لَوْ* ifadesinin kullanılmış olmasının Allah'ın inkârcılar için hidayet etmeyi dilemediğine hem de hidayet etmediğine delâlet ettiğini söylemektedir. Çünkü "Allah dileseydi şirk koşmazlardı." ifadesinin mefhûm-ı muhâlifî Allah'ın onların hidayetini dilemediğini ortaya koymaktadır.

Nesefî (ö. 710/1310) de "Allah (onların iman etmesini) dileseydi onlar ortak koşmazlardı. Biz seni onların üzerine bir bekçi kılmadık. Sen onların vekili de değilsin"⁷⁸ âyetinin Allah'ın meşietine rağmen değil Allah'ın meşieti ile şirk koştuklarını açıkladığını söylemektedir. Zira onların imanı tercih edebileceklerini bilmiş olsaydı, onları imana hidayet ederdi. Lakin onların şirki tercih edebileceklerini ezeli ilmiyle bildiğinden dolayı şirk koşmalarını dilemiştir. Dolayısıyla O'nun meşietine şirk koşmuşlardır.⁷⁹ Eğer Allah onlardan imanı seçme durumu görseydi mutlaka onları kendisine yönlendirirdi. Fakat onlarda şirki seçme meylini ve azmini gördüğü için imtihanın gereği olarak şirk koşmalarına izin vermiştir.

5. İnkârı Allah'a Nisbet Eden Önermeleri Yanlış Kabul Edenler

"Allah dileseydi şirk koşmazdık" tarzındaki önermeleri mutlak anlamda doğru olduğunu söyleyenlerin yanı sıra bu önermelerin İslam'ın ruhuna aykırı olduğunu söyleyen müfessirler de mevcuttur. İncelediğimiz bu âyetler tefsir kitaplarında tartışma konusu olmuştur. Bazı âlimler insanın, kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söylemişlerdir. Onların bu sözlerine karşılık bazı âlimler de Allah'ın her şeyin yaratıcısı ve takdir edeni olduğunu, kullarının fiillerinin de aynı şekilde Allah tarafından yaratıldığını savunmuşlardır.⁸⁰ Bakış açısındaki bu farklılık bu âyetlerdeki önermelerin doğru ve yanlış olduğu noktasında tartışılmasını beraberinde getirmiştir. Âyetlerdeki önermelerin mutlak anlamda doğru olduğunu söyleyenlere karşılık Mu'tezile âlimleri önermenin mutlak olarak yanlış olduğunu savunmuşlardır.

Nitekim Mu'tezilî görüşleriyle tanınan müfessir Hâkim el-Cüşemî (öl. 494/1101) bu önermenin Cebriye'nin düşünce dünyasına uygun bir önerme olduğunu ifade etmektedir.⁸¹ Ayrıca şirklerini Allah'ın meşietine bağlamaları onların tevhitteki hatalarını ortaya koyduğu gibi adalet konusundaki hatalarını da ortaya koymaktadır.⁸²

⁷⁷ İbn Atıyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî, *el-Muharraru'l-veciz fi tefsiri'l-kitâbi'l-aziz*, Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 2/359.

⁷⁸ el-En'âm 6/107.

⁷⁹ Nesefî, *Medâriku't-tenzil*, 1/529.

⁸⁰ Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Derviş Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1383), 4/182-183.

⁸¹ Ebû Sa'd el-Muhasin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim el-Cüşemî, *et-Tehzib fi't-tefsîr*, thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî (Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1439-1440/2018-2019), 4: 2459.

⁸² Cüşemî, *et-Tehzib fi't-tefsîr*, 9: 6291.

108 | Muhammed Ersöz, Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

Diğer bir Mu'tezilî müfessir Zemahşerî (öl. 538/1144) "*Rahmân dileyeydi biz onlara ibadet etmezdik' dediler.*"⁸³ âyetindeki bu önermeyi alay etme amacıyla söyledikleri ve ciddi bir şekilde bunu söylemeleri durumunda mümin olacakları görüşüne katılmamaktadır. Ona göre onların bu cümleleri alaycı bir şekilde söylediklerine dair delil yoktur ve delili olmayan iddia da batıldır. Zemahşerî müşriklerin bu cümlelerinin ciddi olarak söylediklerini ve bu sözlerin de küfür sözü olduğunu savunmaktadır. Çünkü âyetin öncesinde müşriklerin inkâr zihniyetinden bahsedilmektedir. "*Kimi kullarını O'nun bir parçası saydılar. İnsan apaçık bir nan-kör! Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi seçti?*"⁸⁴ ve "*Rahmânın kulları olan melekleri dışı bildiler. Yoksa yaratılışlarına tanık mı oldular? Tanıklıkları kaydedilecek ve bundan sorguya çekileceklerdir.*"⁸⁵ âyetlerinde onların şirk inançlarının mahiyetine değinilmekte ve akabinde "*Rahmân dileyeydi biz onlara ibadet etmezdik.*" ifadesini kullanmaktadırlar. Zemahşerî'ye göre eğer alay ederek söylemiş olsalardı küfür sözü olan önceki cümleleri de alay ederek söyledikleri için övgüye mazhar olmaları gerekirdi. Bunun için Zemahşerî bütün bu cümlelerin gayet ciddi bir şekilde söylenen cümleler olduğunu dolayısıyla da "*Rahmân dileyeydi biz onlara ibadet etmezdik.*" sözünün de küfür sözü olduğu kanaatine ulaşmaktadır. Zemahşerî devamla "Eğer onlar 'Biz sadece son sözü alay ederek söylediklerini savunuyoruz.' derlerse bu, mezheplerine uygun olduğu için hiçbir şekilde batılın işlemeyeceği Allah'ın kitabını eğiltmedir. Eğer bu cümle alay ederek söyledikleri hak bir söz ise "*Bu konuda hiçbir bilgileri yoktur, yalnızca tahminde bulunuyorlar.*"⁸⁶ sözünün bir anlamı olmayacaktır. Çünkü alay ederek 'lâ ilâhe illallâh' diyen kimsenin alayını inkâr etmesi ve yalanlamaması gerekir. Çünkü ciddi olsun olmasın konuşan kimsenin hakikati inkâr etmesi caiz değildir." demektedir.⁸⁷ Görüldüğü üzere Zemahşerî inkârlarını Allah'ın meşietine bağlayan bu sözü küfür sözü olarak yani yanlış bir önerme olarak değerlendirmektedir.

Zemahşerî'nin tercih ettiği bu yorum onun bu önermeyi bizzat inkârcılık olarak değerlendirmesine götürmüş ve el-En'âm 6/148. âyetteki *كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* (*Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar*) sözünün de *z*/zel harfinin şeddesiz haliyle *كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ* (*Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalan söylediler*) şeklindeki kıraati tercih etmiştir. Zemahşerî'ye göre bu cümle bir küfür sözüdür. Çünkü inkârcıların bu sözü kabîh olan bir fiili Allah'a nispet etmektedir. Şeddesiz şekildeki kıraate göre onların bu yargıları yanlış ve batıl bir yargı olmaktadır.⁸⁸

Râzî bu iki tercihi de isabetli bulmamaktadır. Buna göre "zel" harfinin şeddesiz haliyle *كَذَّبَ* (kezebe) şeklindeki kıraat sahih olmayan bir kıraattir. Çünkü bu kıraat sahih kabul edilirse Kur'ân içi bir tutarsızlık meydana gelecektir. Râzî'ye göre bu kıraat sahih kabul edilse bile onların yalancı sayılmasının sebebi inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları değil kulların bütün fiillerinde Allah'ın iradesinin bulunmasından yola çıkarak nübüvvetin gereksizliğini savunmuş olmalarıdır.⁸⁹

Bu bağlamda "*Allah dileyeydi onlar şirk koşmazlardı.*"⁹⁰ âyetini Mu'tezile'nin nasıl yorumladığı önem arz etmektedir. Çünkü küfür sözü olduğunu iddia ettikleri önerme bu âyette müşriklerin sözü olarak değil bizzat Allah'ın sözü olarak gelmektedir. Mu'tezile buradaki meşietin kahr ve cebir meşietini olduğunu söylemektedir. Yani o dileyeydi imtihan ve denemeyi ortadan kaldırmak suretiyle onları şirkten men eder ve onları aciz bırakırdı. Ama Ehl-i sünnet'e göre bu meşiet, imtihan ve denemeyi geçerli kılan ihtiyâr meşietidir. Mâtürîdî, müşrikler için Allah'ın inkârı dilemesini cebir meşietini olarak değerlendirilmesini kabul etmemektedir. Çünkü cebir meşietini onun müşrik kişileri yaratmasıdır. Onlar yaratılıştan itibaren müşrik değillerdi. Dolayısıyla cebir meşietini ile Allah'ın dilemesi ile inkârcıların imana gelmesi onların

⁸³ ez-Zuhruf 43/20.

⁸⁴ ez-Zuhruf 43/15-18.

⁸⁵ ez-Zuhruf 43/19.

⁸⁶ ez-Zuhruf 43/20.

⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/244-245.

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/76-77.

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/174-175.

⁹⁰ el-En'âm 6/107.

gerçek anlamda iman etmelerine neden olmamaktadır. Çünkü iman ancak ihtiyar ve isteme durumunda söz konusu olmakta, kahr ve cebir o iman ve küfrün gerçek bir fiil olmasına engel olmaktadır.⁹¹

Kurtubî'ye göre Mu'tezile'nin bu âyetteki önermeyi küfrün bizzat kendisi sayması batıldır. Çünkü Allah müşrikleri hakikat arayışında hak bir içtihadı terk etmelerinden yani batıl bir istidlalde bulunmalarından dolayı yermiştir. Bu istidlalde yanlış bir sonuca ulaşmalarının sebebi onların bunu alay ve oyun için böyle söylemiş olmalarıdır. Nitekim "*Rahmân dileyseydi biz onlara ibadet etmezdik.*"⁹² âyetindeki cümleyi de Allah'ı tazim için söylemiş olsalardı Allah onları ayıplamazdı. Çünkü Allah "*Allah dileyseydi onlar şirk koşmazlardı.*"⁹³, "*Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi*"⁹⁴ ve "*Eğer dileyseydi hepinizi doğru yola iletirdi*"⁹⁵ âyetlerinde bizzat Allah bunu dile getirmektedir. Müminler bunu Allah'ı tanıdıkları için ve ilimden dolayı müşrikler ise yanlış bir bağlamda inkâra şartlanmış şekilde söylemişlerdir.⁹⁶

Mu'tezile müşriklerin kendi inkârlarını Allah'ın meşietine bağladıkları cümlelerdeki meşietle Allah'ın, müşriklerin inkârlarını kendi meşietine bağladığı âyetlerdeki meşietlerin mahiyetlerinin farklı olduğunu savunmaktadır. Mu'tezile'nin, Allah'ın, müşriklerin inkârlarını kendi meşietine bağladığı âyetlerdeki meşietin zoraki bir iman ettirme yönünde bir meşiet olduğu görüşüne karşı Râzî, Mu'tezile'yi Kur'an yorumunda zahir anlamdan uzaklaşmış uzak bir anlama gitmekle eleştirmektedir. Çünkü zahir anlamı esas almamak ancak lafız zahirine hamledildiğinde akıl ilkelerine aykırı bir anlam ortaya çıkması durumunda mümkündür. Ancak bu âyet zahirine hamledildiğinde akıl ilkelerine değil Mu'tezile'nin mezhep ilkelerine aykırı olmaktadır. Ayrıca Allah'ın, hidayetini dilediği kimsenin imana gelmemiş olduğunu söylemek Allah'ın dilediği şeyi elde edemediği gibi bir anlamı da beraberinde getirmektedir ki bu, Allah için kabul edilemez bir şeydir. Bunun yanında böyle bir görüşü savunmak cebren meydana gelen iman ile ihtiyârî olarak meydana gelen iman arasındaki farkı göz önünde bulundurmamayı gerektirmektedir. İhtiyârî iman, ancak kesin bir sebep ve gerekli bir irade bulunduğu zaman olur.⁹⁷ Kavramsal analiz başlığında bahsettiğimiz üzere Mu'tezile meşietini "emretmek" anlamında kullanmaktadır ve bu, Ehl-i sünnet'in teşrii irade kavramına tekabül etmektedir. Râzî ise eleştirisini tekvini iradeyi esas alarak yapmıştır. Kastedilenler birbirinden farklıdır.

Râzî her iki meşietin mahiyetinin farklı olduğu görüşünü sebep-müsebbeb ilişkisi bağlamında ele alıp eleştirmektedir. Râzî'ye göre fiilin dayandığı sebep ya vacip ya da vacip olmayan bir sebep olmalıdır. Eğer bu sebep vacip bir sebep ise, zarûrî bir sebep olmuş olur. Bu durumda da, bu sebep ile mecbur bırakan o sebep arasında bir fark kalmaz. Eğer fiilin bu sebebe dayanması vacip değilse, bu durumda fiilin bu sebepten çok sonra meydana gelmesi imkân dâhilindedir. O halde, bu fiil, bazen o sebepten sonra meydana gelecektir bazen de o sebepten önce olacaktır. Dolayısıyla, bu iki vakti birbirinden ayırmak, mutlaka, ziyade bir müreccih tarafından olmalıdır. Hâlbuki sebepten önce meydana gelen, tam olarak sebebe dayanmamaktadır. Sonra ziyade müreccih eklendiğinde, eğer fiilin meydana gelmesi vacip olursa, bununla zarûrî olan arasında bir fark kalmamaktadır. Eğer fiilin meydana gelmesi vacip olmazsa, o zaman bu ziyade müreccihe muhtaç olur. Bu durumda da, teselsül meydana gelir ki bu imkânsızdır.⁹⁸

⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, 4/206; Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-tefsîr*, 4/2459; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/108-109.

⁹² ez-Zuhruf 43/20.

⁹³ el-En'âm 6/107.

⁹⁴ el-En'âm 6/111.

⁹⁵ el-En'âm 6/149; en-Nahl 16/9.

⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'an*, 7/129.

⁹⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/172-175.

⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/175-176.

110 | Muhammed Ersöz. Tefsirlerde Müşriklerin İnkâr Sebebi Olarak Şirki Allah'ın...

İnkârcı kişiyi inkâra muktedir kılan Allah'tır. Dolayısıyla da Allah'ın inkârı dilediği sonucuna ulaşılır. Eğer bu kudret iman etmeye de elverişli olursa o kişiyi inkâra sevk edecek olan bir sebep olmadıkça inkâr tarafı iman tarafına galip gelemes. Her ikisi de mümkün şeyler olduğu için birini diğerine tercih ettirecek kudret gerekmektedir. İnkâr edebilmek için hem inkâr kudreti hem de inkâra götüren sebebin birlikte olması gerekir. Hem inkâra götürebilen kudretin hem de bu inkârın sebebinin yaratıcısı Allah'tır. Dolayısıyla inkârcıların inkârını yaratan Allah olmaktadır. Buradan hareketle Allah'ın inkâr edeceğini bildiği kimsede imanın oluşması imkânsızdır. Çünkü Allah'ın dilediğinin zıddı olan bir şeyin meydana gelmesi de imkânsızdır.⁹⁹

"Eğer dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi."¹⁰⁰ ve "Allah dileseydi onlar ortak koşmazlardı."¹⁰¹ gibi âyetlerdeki meşietin cebren ve zorlama ile meydana gelen bir meşiet olduğu iddiasını doğru bulmayan Râzî ihtiyârî olan iman kadar olmasa da cebren ve zorlama ile olan imanın da kıymetli olduğunu söylemektedir. Neticede kulları için faydalı olanı cebri olarak oluşacak imanı hikmet ve rahmetiyle o kimsede yaratması gerekir. Çünkü cebrî iman her ne kadar diğeri gibi büyük mükâfatlar gerektirmese bile en azından o insan büyük bir cezadan kurtulmuş olur. Râzî bunu bir örnekle açıklar:

"Bir insanın çok değerli bir çocuğu olduğunu ve ona son derece düşkün olduğunu düşünelim. Çocuk denizin kenarında duruyor olsa, bu baba çocuk denize daldığında boğulup öleceğini bildiği halde ona, 'son derece güzel ve eşsiz inciler çıkarmak için, denizin dibine dal' der mi? Eğer çocuğun hakkını gözetemeyen ve ona şefkat duyan birisiyse, çocuğunu denize girmesini engellemesi ve ona, "İnci aramayı bırak. Çünkü sen onu bulamazsın, ölürsün. Senin için uygun olan candır. Sal ile birlikte az rızıkla yetinmelidir" demesi gerekir. Bunun yerine çocuğunun denizden istifade edemeyeceğini aksine böylece kendisini öldüreceğini kesin olarak bildiği halde, denize dalıp inci çıkarmasını söylemesi, ona acımadığını ve ölmesini istediğini gösterir."¹⁰²

Râzî'nin verdiği bu örnekte inci ihtiyârî iman iken denizden tutacağı balık gibi az rızık cebri iman olmaktadır. Yani ihtiyari imanı elde edemeyen kuluna Allah'ın en azından az rızık sayılan cebri imanı nasip etmesi gerekir. Bu onun merhametinin gereğidir.

Râzî'nin bu değerlendirmelerinde Allah'ın iyi-kötü, faydalı-zararlı her türlü fiilin şeyin yaratıcısı olduğu kanaati ön plana çıkmaktadır. Bundan dolayı Allah'ın her iki âyetteki meşietinde bir fark görmemektedir. Mu'tezile ise Allah'ın kabih fiilleri yaratmaktan münezzehe olduğu ön kabulüyle müşriklerin, "Allah dileseydi şirk koşmazdık" gibi önermelerini yanlış bulurken Allah'a ait ve bu önermeyle aynı doğrultudaki önermedeki meşietin mahiyet farkına dikkat çekmişlerdir.

Sonuç

Kur'an inkârcıların inkâr sebeplerine değinmekte ve söz konusu kişilerin inkâr sebeplerini bazen bizzat onların sarf ettikleri cümlelerle ortaya koymaktadır. Bunlardan bir tanesi de inkârlarını Allah'ın meşietine bağlayarak iman etmektan kaçınan kimselerin cümleleridir. İnkâr edenlerin, inkârlarını Allah'ın meşietine bağlamaları ilk bakışta alay eden ve Allah'ın kendilerinden razı olduğunu zanneden bir tavır gibi görünse de gerçekte bunun sebebi kaderi inkâr ederek cebre yönelmeleri, nübüvvet ve ahiret gününe inanmıyor olmalarıdır. Çünkü "Allah dileseydi biz şirk koşmazdık" demek atalarından tevarüs ettikleri bu inanca Allah'ın rıza gösterdiği ve onları mevcut inançları üzere bıraktığı kanaatine dayanmaktadır. Atalarının da bu inanca sahip olmalarına rağmen dünyada gayet refah bir hayat sürmüş olmaları aslında

⁹⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/108-109.

¹⁰⁰ el-En'âm 6/149; en-Nahl 16/9.

¹⁰¹ el-En'âm 6/107.

¹⁰² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 13/108-109.

onların ahirete inanmadıklarını da ortaya koymaktadır. Çünkü onların düşüncesine göre ataları doğru yol üzerinde olmasa Allah onları bu dünyada cezalandırması gerekirdi. Allah'ın dilemesi durumunda şirk koşmayacaklarını söyleyen inkârcıların diğer inkâr ettikleri inanç da nübüvvet inancıdır. Çünkü onlara göre sadece Allah'ın meşietine bağlı olan imanları için nübüvvetin etkisi olmadığı gibi ihtiyaç da bulunmamaktadır.

Atalara bağlılık mutlak anlamda kötü bir durum değildir. Ancak atalara bağlılık nübüvvet kanalıyla olursa sahil bir imana yönlendirmekte ve imanin sağlıklı biçimde sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Diğer taraftan din adına gelenekselleşmiş uygulamaların bir süre sonra dinin ruhuna aykırı bir uygulamaya dönüşmesiyle ayrı bir din anlayışına evrilmesi durumunda atalara bağlılık, inkâra götüren bir unsur olmaktadır.

Çalışmamızda incelediğimiz "*Allah dileseydi şirk koşmazdık*" şeklindeki ve bu minvâldeki sair iddiaların doğru bir önerme olup olmadığı tartışma konusudur. Ehl-i sünnet âlimleri bu tür ifadelerin mutlak anlamda doğru olduğunu söylemişlerdir. Ancak doğru bir önermenin inkârcılar tarafından söylenmiş olmasını inkârcıların bu sözlerinde samimi olmamalarıyla açıklamışlardır. Onların doğru bir sözle yanlış bir istidlalde bulduklarını söylemişlerdir. Onların böyle bir görüşe gitmelerindeki en önemli etken iyi olsun kötü olsun bütün fiillerin Allah tarafından yaratıldığı ön kabulüdür.

Diğer taraftan Mu'tezile "*Şayet Allah dileseydi şirk koşmazdık*" şeklindeki ifadelerin mutlak anlamda yanlış olduğunu ve Cebriye'nin de aynı istidlalde bulunarak batıl yola girdiğini düşünmektedir. Çünkü onlara göre kötü fiillerin yaratıcısı Allah olamaz. Eğer her şey Allah'ın meşietine bağlıysa kulların mükellefligi söz konusu da olamaz. İnkârcıların kullandıkları önermenin aynısının Allah tarafından kullanılmış olması Mu'tezile'yi Allah'ın kullandığı yerlerdeki meşietin mahiyetinin diğerlerinden farklı olduğu, ihtiyari değil cebr ve kasr meşieti olduğu düşüncesine iletmiştir.

Söz konusu önermelerin doğru bir önerme olup olmadığını belirleyen en önemli unsur cümlelerin bağlamı ve önermeyi kullanan kişilerin niyetidir. Yani inkârı meşiete bağlamanın anlamı ve değeri muhataba göre farklılaşmaktadır. Çünkü kişi hak bir sözle batılı kastedebilmektedir. Bunun için aynı ifade bağlam ve maksat farklılığından dolayı hak da batıl da olabilmektedir. En'âm suresi 148. âyette dikkat çekildiği gibi iman etme, şirki ve isyanı terk etme imkânı ve gücü olan bir kişinin, Allah'ın verdiği bu imkânı ve gücü yok sayarak ve şirk gibi Allah'ın razı olmadığı bir amelden razı olduğunu ima ederek "*Allah dileseydi biz şirk koşmazdık*" demesi ayette ifade edildiği yalan ve batıl bir iddia olmaktadır. Ancak En'âm suresi 107. âyet ve Yunus suresi 99. âyette dikkat çekildiği gibi inkâra düşen ve mevcut durum karşısında çaresiz olan ve iman etmemeleri sebebiyle aşırı bir mesuliyet duygusu altında ezilen peygamberimizi teselli mahiyetinde inkârcılara karşı tek görevinin hakikati tebliğ etmekten ibaret olduğunu, onların vekili ve muhafızı olmadığını ve özellikle onları imana zorlamaması gerektiğini bildirmek için imtihanın bir gereği olarak şirk koşmalarına şimdilik izin verdiğini ve insanları imana zorlamadığını kastederek "*Allah dileseydi onlar şirk koşamazlardı*" "*Allah dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi*" denmesi bu hakikatin beyanıdır. Dolayısıyla her bir farklı durum Allah'ın meşietiyile alakalı hakikatin farklı bir boyutuna işaret etmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, Ramazan. *Kur'an'da Hidayet ve Dalâlet*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1995.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed et-Temîmî. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1928.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd. *Meâlimu't-tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyâd: Dâru Taybe, 1998.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418.
- Bikâî, Burhânuddîn. *Nazmu'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâti ve's-süver*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdîrahmân b. Muhammed. *Derecü'd-dürer fî tefsîri'l-âyi ve's-süver*. thk. Velîd b. Ahmed, İyâd Abdullatif el-Kaysî. 4 Cilt. Biritanya: Mecelletü'l-Hikme, 2008.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim. *et-Tehzîb fî't-tefsîr*. thk. Abdurrahman b. Süleyman es-Sâlimî. 9 Cilt. Kahire-Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî-Dâru'l-Kitâbi'l-Lübnânî, 1439-1440/2018-2019.
- Derveze, Muhammed İzzet b. Abdilhâdî b. Dervîş. *et-Tefsîru'l-hadîs*. 10 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383.
- Ebû Hanife, Nu'man b. Sabit. *el-Fıkhü'l-Ekber*. B.A.E: Mektebetü'l-furkan, 1419.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhîd*. thk. Sidkî Muhammed Cemîl. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim. *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*. Kahire: Dâru'l-Ensâr, 1397.
- Harman, Vezir. "Hidâyet Ve Dalâletin Allah'a Nispeti Meselesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (Haziran 2015), 249-286.
- Hâzin, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrahim el-Bağdâdî, *Lübâbu't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Âşûr Muhammed et-Tâhîr. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâru Sehnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.
- İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharraru'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn Cüzey. *et-Teshîl fî ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Şirketü Dâru'l-Erkâm, 1416.
- İbn Ebû Hâtîm. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr, 1419.
- İbn Kayyim Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî. *Şifâ'ü'l-'alîl fî mesâ'ilil-ğazâ' ve'l-ğader ve'l-hikme ve't-ta'îl*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1978.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ân'î'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1999.
- Kâdî Abdülcebbar, Ebû'l-Hasen Kâdî'l-kudât Abdülcebbar b. Ahmed b. Abdülcebbar el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-hamse: Mu'tezile'nin Beş İlkesi*. çev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 21 Şubat 2021. <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li ahkâmi'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-tevhîd*. İskenderiye: Dâru'l-Câmiâtî'l-Mısriyye, ts.
- Muhammed Abduh-Reşid Rıza, Muhammed b. Ali. *Tefsîru'l-menâr*. 12 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye'l-Âmme lil-Kitâb, 1990.
- Namlı, Ahmet. "Kur'ân'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2017), 169-197.

Muhammed Ersöz. The Problem of Connecting Polytheism to Allah's Wish as ...| 113

- Neseî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-tenzîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Öge, Sinan. "Kur'an'da İnkârcı Mazeretleri Ve Geçersizliği". *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 41-65.
- Özen, Hatice. Kur'an-Kerim'de İnkârın Sebepleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Râzî, Fahrüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Çur'an*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *ed-Dürri'l-mensûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*. 6 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2000.
- Tîbî, Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed. *Fütûhu'l-gayb fi'l-keşf an kınâi'r-reyb (Hâşiyetü't-Tîbî ale'l-Keşşâf)*. 17 Cilt. Dubai: Câizetü Dubey, 2013.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî. *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım b. Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.